

مروری

روش‌های جلب مشارکت مردمی در ارزیابی اثرات

محیط زیستی

سیده مریم نوری

کارشناسی ارشد آموزش محیط زیست، پژوهشکده علوم محیطی دانشگاه شهید بهشتی

چکیده

در این مقاله به معرفی روش‌های جلب مشارکت مردم در تصمیم‌سازی‌های محیط زیستی که به عنوان یکی از سازوکارهای اصلی در ایجاد حس مالکیت و مسئولیت مردم در مقابل محیط‌زیست خود است، پرداخته شده است. مشارکت مردمی یکی از چهار رکن ارزیابی اثرات محیط‌زیستی است که تحقق آن مستلزم فراهم آمدن برخی پیش‌نیازهاست که این پیش‌نیازها تحقق و کارسازی مشارکت را تعیین کرده و سطح آن را مشخص می‌سازند. در همین رابطه میشل در رساله خود برای مشارکت در ارزیابی اثرات محیط‌زیستی به‌عنوان نوعی فرایند تصمیم‌سازی، چهار سطح تامین اطلاعات و آموزش، بازخورد و اطلاع‌رسانی، مشاوره و دخالت گسترده را در نظر می‌گیرد. وی برای هر سطح نیز ابزارها و تکنیک‌هایی را پیشنهاد می‌کند. همچنین اصلی‌ترین روش‌های کاربردی جهت جلب مشارکت مردمی نیز معرفی شده و در نهایت ضمن لزوم توجه به تسهیل‌گری، روش سینه به سینه به دلیل کارایی بالا و هزینه اندک به عنوان بهترین روش جهت جلب مشارکت‌های معرفی شد. در نتیجه این مقاله بیان می‌کند که ترکیبی از روش‌ها که بتواند تعداد بیشتری از مخاطبان را تحت پوشش و تحت تاثیر قرار دهد، مناسب‌تر بوده و در ادامه پیشنهادهایی جهت افزایش جلب مشارکت‌های مردمی و توجه به آن ارائه گردید.

نویسنده مسئول: سیده مریم نوری

پست الکترونیک: smaryamnoori@gmail.com

کلید واژه‌ها: ارزیابی اثرات محیط زیستی، مشارکت مردمی، تسهیل‌گری

مقدمه

مردمی امکان پذیر است، جایگاه مشارکت مردمی به- عنوان یکی از اصول بنیادی در فرایند ارزیابی اثرات محیط‌زیستی، یعنی هدف‌گذاری- تحلیل و غربال کردن، تعیین و ارزیابی بدیل‌ها، کاهش موارد مبهم، به حداقل رساندن یا حذف اثرات منفی پروژه‌ها و بیان مسائل محیط زیستی طی مراحل پروژه تبیین شده است (ویسی و لیاقتی، ۱۳۸۷).

مشارکت مردم در تصمیم‌سازی‌های محیط‌زیستی به عنوان یکی از سازوکارهای اصلی در ایجاد حس مالکیت و مسئولیت مردم در مقابل محیط‌زیست خود است. ارزیابی اثرات محیط‌زیستی به عنوان یکی از رهیافت‌ها و ابزارهای مناسب برای اجرایی شدن مشارکت مردمی مدنظر قرار دارد. از آنجا که اجرای ارزیابی اثرات محیط زیستی مستلزم جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها از محیط پیرامون و محل اجرای پروژه‌هاست که از طریق مشارکت

مشارکت مردمی یکی از چهار رکن ارزیابی اثرات محیط-زیستی است که می‌تواند به صورت مشاهدات مستقیم و بیان نظریات در هنگام درخواست مسئولان در مراحل هدف‌گذاری، ارزشیابی راه‌حل‌های بدیل و مرور مدارک و مستندات باشد (Lohani et al., 1997). با توجه به آنچه که در تعریف مشارکت آمد می‌توان به روشنی دریافت که تحقق مشارکت مستلزم فراهم آمدن برخی پیش‌نیازهاست که این پیش‌نیازها تحقق و کارسازی مشارکت را تعیین کرده و سطح آن را مشخص می‌سازند (ملزاده، ۱۳۹۰).

عوامل مؤثر در تداوم مشارکت اجتماعی

عواملی می‌توانند تداوم و بقای مشارکت اجتماعی را ارتقا بخشند که شامل راهبردهای ارتباطی، حمایت مقامات، آموزش بانوان، استفاده از نقش زنان در فرهنگ‌سازی زیست‌محیطی خانواده‌ها، حمایت و قدردانی مقامات محلی از مشارکت‌های مردمی، استفاده از سازمان‌های غیردولتی به عنوان میانجی بین اجتماع و سهامداران حفاظت محیط‌زیست، تشریک مساعی بر ایجاد مشارکت بین سازمان‌های مبتنی بر اجتماعات محلی و موسسه-های کوچک و کاهش کش‌مکش مشروعیت سازمان‌های مبتنی بر اجتماعات محلی با مقامات محلی، حمایت‌های تکمیلی پس از اتمام پروژه‌ها جهت بالا بردن آگاهی مردم، نمونه حمایت‌های تکمیلی کمک‌های مالی، فنی، آموزش، حل مناقشات، آموزش زیست‌محیطی و نظارت بر پروژه-های اجرا شده می‌باشد.

الگوی پیشنهادی جلب مشارکت مردم و بخش خصوصی مواردی مانند آموزش کودکان و فرهنگ‌سازی ریشه‌ای توسعه پایدار محیط‌زیستی، آموزش و آگاه کردن مردم در ترویج و حفظ فضای سبز، اهمیت منابع آب، اهمیت

نقش و اهمیت مشارکت مردمی در فرایند ارزیابی اثرات محیط زیستی

مشارکت مردمی به‌عنوان یکی از مولفه‌های مهم در ارزیابی اثرات محیط زیستی پروژه‌های توسعه پایدار از سوی بسیاری از موسسات بین‌المللی پذیرفته شده است. این موضوع نتیجه اعتراض‌های شهروندان و افرادی از جامعه بوده که نتایج منفی پروژه بر آن‌ها حادث شده است. به همین دلیل بیشتر کشورها نیز مشارکت مردمی را در ارزیابی اثرات محیط زیستی برنامه‌های توسعه‌ای خود وارد کرده‌اند. در زمینه ارزیابی اثرات محیط زیستی، مشارکت مردمی به عنوان فرایندی دوطرفه بین تیم ارزیابی کننده، و افراد هدف و مردم جامعه تعریف می‌شود (Tveved et al., 2001). هدف از مشارکت مردمی ارتقای درک و برداشت عمومی از طریق کاهش و به حداقل رساندن اثرات مشاهده شده پروژه از طریق آموزش و بحث باز است. در عوض بازخورد مردمی می‌تواند به‌عنوان دروندادی ساختاری در بهبود طراحی پروژه‌ها استفاده شود (ویسی و لیاقتی، ۱۳۸۷).

بیندولوهیو و همکاران (۱۹۹۷) مشارکت مردمی را یکی از جنبه‌های نهادی مهم در اثر بخشی بیشتر ارزیابی اثرات محیط زیستی ذکر می‌کند. وی برای توجیه نظر خود یادآور می‌شود که بیشتر پروژه‌های توسعه بر افراد و گروه‌های مختلفی از افراد جامعه که دارای علایق و منافع متفاوتی‌اند، تاثیر می‌گذارند و به دلیل اینکه مشارکت مردمی فرصت بیان این نظریات و خواسته‌ها را برای مردم فراهم می‌آورد باید در ارزیابی‌های اثرات محیط‌زیستی که به منظور پیش بینی اثرات و منافع پروژه قبل از اجرا صورت می‌گیرد، به‌عنوان یکی از موضوعات بدیهی و نهادینه در راستای ارتقاء اثر بخشی توجه کرد.

و تکنیک‌هایی را به شرح زیر پیشنهاد می‌کند
(Michael, 2003).

۱. سطح اول: فراهم کردن اطلاعات و آموزش

- مواد چاپی (حقیقت نامه‌ها، خبرنامه‌ها، بروشورها و مقالات کلیدی)
- آگاهی نامه‌ها
- روزنامه‌ها
- نمایش عمومی
- تهیه و انتشار ضمیمه در روزنامه‌ها
- بازدید از سایت‌ها
- گزارشات کارشناسی و مستندات تخصصی

۲. سطح دوم: باز خورد اطلاعاتی

- نشست‌های عمومی
- دادرسی عمومی
- اینترنت
- خط تلفن آزاد برای پاسخگویی
- مصاحبه
- پیمایش و نظر خواهی
- برگه‌های پاسخگویی
- پیمایش پستی، تلفنی یا اینترنتی
- رأی گیری شورایی
- ارائه مطالب برای گروه‌های اجتماعی
- نشست‌ها و پانل‌های کارشناسی

۳. سطح سوم: مشاوره و دخالت

- کارگاه‌ها
- گروه‌های هدف

حفاظت کوهستان‌ها، ترویج فرهنگ استفاده از ناوگان حمل و نقل عمومی، نکوهش مصرف‌گرایی، استفاده صحیح منابع انرژی، تفکیک و بازیافت، ایجاد نمایشگاه‌ها و کارگاه‌های آموزشی محله‌ای، فعالیت بخش خصوصی تحت نظارت دولت در زمینه آموزش و مدیریت محیط‌زیست و .... می‌باشد (ملازاده، ۱۳۹۰).

سطوح مختلف مشارکت مردمی

هنگامی که درباره سیر تکاملی مفهوم و فرایند مشارکت بحث می‌شود، معمولاً تغییر سطح و نوع مشارکت در روند زمان، مورد اشاره قرار می‌گیرد. به‌طوریکه در این زمینه انواع مشارکت اسمی، ابزاری و هدفمند ظهور کرده و در سطوح مختلفی مانند مشاوره، اطلاع رسانی، ارائه نیروی کار، تصمیم سازی و خود مدیریتی، اجرایی شده‌اند. در همین ارتباط در فرایند ارزیابی اثرات محیط‌زیستی به-عنوان بخشی از تصمیم سازی‌های محیط‌زیستی، انواع و سطوح مختلفی برای مشارکت و درگیر کردن مردم قابل پیش بینی و امکان پذیر است (Magdlino et al., 1994).

در این زمینه ماگدلینو و همکاران (کردن ۱۹۹۴) ضمن فهرست کردن هشت نوع تصمیم محیط زیستی، یادآور می‌شوند که روش‌های مشارکت مردمی در هر یک از تصمیمات می‌تواند از نوشتن یک نامه، یا شرکت در یک نظر خواهی پیمایشی تا شرکت مستقیم در فرایند تصمیم سازی و اجرای پروژه به شرایط و ماهیت پروژه متفاوت باشد (Magdlino et al., 1994).

در همین رابطه میشل (۲۰۰۳) در رساله خود برای مشارکت در ارزیابی اثرات محیط‌زیستی به‌عنوان نوعی فرایند تصمیم سازی، چهار سطح تامین اطلاعات و آموزش، بازخورد و اطلاع رسانی، مشاوره و دخالت گسترده را در نظر می‌گیرد. وی برای هر سطح نیز ابزارها

-روش دلفی

۴. سطح چهارم: دخالت گسترده و وسیع

-هیات های نمایندگی از جامعه محلی

-گروه های مشورتی

-نیروه های متخصص و ماموریتی

-برنامه ریزی برای شرایط واقعی در مورد یک مشکل و

برای یک منطقه

-بازدید اجتماعی

- دوره های آموزشی
- تشکل سازی
- بحث متمرکز گروهی
- شیوه های غیر مستقیم

همچنین همانگونه که فرایند ارزیابی اثرات محیط زیستی، فرایندی مستمر و پویاست و در کل فرایند و پرخه پروژه تداوم دارد، مشارکت مردمی نیز باید به عنوان اصلی بنیادی در همه مراحل مدنظر قرار گیرد (ویسی و لیاقتی، ۱۳۸۷).

روش های جلب مشارکت مردمی

ارزیابی اثرات محیط زیستی خود ذاتاً و از لحاظ ماهیتی فرایندی مشارکتی است که بر تحقق مشارکت در سطوح بالا، یعنی تصمیم سازی تاکید دارد. به عبارت دیگر می توان از آن به عنوان یکی از رویکردهایی نام برد که به تحقق مشارکت در تصمیم سازی ها و مشارکت هدفمند کمک می کند. از این رو باتوجه به اینکه تحقق مشارکت و تلاش برای آن به فنون خاص تسهیل گری نیاز دارد، لازم است که دست اندرکاران ارزیابی های محیط زیستی ضمن آشنایی با دانش تخصصی، در زمینه تکنیک های مختلف جلب مشارکت مردمی نیز توانمند شوند (ویسی و لیاقتی، ۱۳۸۷).

روش های کاربردی جلب مشارکت مردمی را می توان به صورت زیر معرفی نمود (تاقبی و همکاران، ۱۳۸۵):

- فراخوان خصوصی
- فراخوان عمومی
- دعوت حضوری
- ارائه خدمات
- سخنرانی
- رسانه ها

۱. تقسیم بندی کلی روش های جلب مشارکت مردمی در حالت کلی، به دلیل مشابهت رویکردی برخی روش های جلب مشارکت، این روش ها به سه گروه دسته بندی شده اند:

۱. روش سینه به سینه که دعوت حضوری و ارائه خدمات را در بر می گیرد.

۲. روش های تبلیغاتی شامل فراخوان عمومی، برگزاری دوره های آموزشی، شیوه های غیر مستقیم و نشریه.

۳. روش های گروهی که بحث گروهی و سخنرانی را در بر می گیرد.

به نظر می رسد روش های سینه به سینه توانسته است در جلب مشارکت مردمی، قوی تر از سایر روش ها عمل کند. خصوصاً که در این روش به دلیل آنکه فرد جلب مشارکت شده، براساس میزان اطلاعات و سطح فرهنگ خود بر دیگران تاثیر می گذارد؛ اثر آن به مراتب از روش هایی که صرفاً به تبلیغ اهداف و جذابیت های پایگاه می پردازد، بسیار بیشتر است. از میان روش های سینه به سینه، آشنایی از طریق دوستان به دلیل ارتباطات ساده تر

انسانی و فنی گوناگون به همراه تجارب متعدد در زمینه کمک به گروه‌های انسانی برای دستیابی به اهداف مشترک برخوردار است.

بر این اساس تسهیل‌گر نقش یک راهنما برای ارائه پاسخ‌ها و توسعه برنامه‌ها در خصوص اهداف گروه را دارد. او برقرارکننده ارتباط است که با کار کردن در ساختارهای غیرمتمرکز مثل تیم‌های کوچک، بین واحدهای گوناگون ارتباط و فهم برقرار می‌کند.

بنابراین تسهیل‌گری یک فرایند نیست بلکه نقشی است که تسهیل‌گر برعهده دارد تا ضمن انجام آن به گسترش بینش‌های توسعه‌ای کمک کند. او باید بداند یاری‌دهنده است نه کننده کار یا توجیه‌گر، بیشترین کاربرد گروه‌های تسهیل‌گر در طرح‌های مرتبط با توسعه روستاهاست اما در فرایند بهسازی و توانمندسازی مناطق حاشیه‌نشین نیز استفاده از تسهیل‌گران تسریع روند امور و کاهش مناقشات را در پی دارد. فرایندی که نتیجه‌بخش بودن آن به تدبیر مجریان و کیفیت کار تسهیل‌گران بستگی دارد (نشریه محلی رصد).

نتیجه‌گیری

براساس مطالب ذکر شده می‌توان گفت که مشارکت مردمی عنصر و بنیاد اصلی توسعه و هماهنگی در تمامی فعالیت‌ها و همچنین در فرایند ارزیابی اثرات محیط زیستی است. از این رو شناخت روش‌های جلب مردم برای شرکت در فعالیت‌های مدنظر بسیار مهم و حائز اهمیت می‌باشد.

با توجه به مطالب بیان شده، از میان سه روش کلی جهت جلب مشارکت‌های مردمی، روش سینه به سینه به دلیل کارایی و تاثیرگذاری بیشتر و همچنین نیاز به صرف هزینه کمتر، بهترین روش برای جلب مشارکت می‌باشد.

دوستان نسبت به افراد دیگر، کارایی بیشتری داشته و بهترین شیوه در کل شیوه‌های جلب مشارکت محسوب می‌شود. ارتباطات اجتماعی ضعیف، اهمیت این شیوه را بیشتر مشخص می‌کند (ثاقبی و همکاران، ۱۳۸۵).

از نظر هزینه‌بری و قیمت تمام شده، روش‌های سینه به سینه، کم هزینه‌ترین شیوه جلب مشارکت بوده و بعد روش‌های گروهی به‌عنوان روش دوم و پرهزینه‌ترین شیوه جلب مشارکت نیز، روش‌های تبلیغاتی می‌باشند. بالا بودن هزینه‌های روش تبلیغاتی را می‌توان به دلیل نیاز به امکانات زیاد و پرسنل متعدد و کم‌تر بودن هزینه‌های روش سینه به سینه را ناشی از بی‌نیازی به امکانات خاص ذکر کرد (ثاقبی و همکاران، ۱۳۸۵).

علاوه بر موارد ذکر شده، تسهیل‌گری نیز نقش قابل توجهی در جلب مشارکت مردمی داراست که در زیر به آن اشاره می‌شود.

۲. نقش تسهیل‌گری در مشارکت اجتماعی

تسهیل‌گر شخصی است که با شناسایی و حل مشترک مسائل و همچنین راهنمایی در انجام وظایف به صورت ساده‌تر به افراد کمک می‌کند (نشریه محلی رصد).

درباره نقش یک تسهیل‌گر نظرات متعددی وجود دارد. برخی نسبت به اینکه تسهیل‌گر بتواند به طور مستقیم امکان توانمندسازی دیگران را داشته باشد شک دارند و تنها بر این باورند تسهیل‌گر با تشویق روش‌های مبتنی بر تعاون در قالب کارگاه‌ها، شرایطی را برای توانمندسازی مهیا می‌کند. برخی نیز تسهیل‌گری را گونه‌ای از دانش و مهارت می‌دانند که توانمندسازی مردم برای خلق یک دنیای توأم با همکاری بیشتر و پایدارتر بر پایه همیاری را در پی دارد. گروهی نیز نقش وی را به عنوان شخصی خود اندیش معرفی می‌کنند که از مهارت‌ها و دانش

ظرفیت سازی. پنجمین همایش ملی و نمایشگاه تخصصی مهندسی محیط زیست، تهران.

مشارکت مردمی؛ نشریه رصد، شماره ۳، خردادماه ۱۳۹۴.

ثاقبی، فرید و همکاران (۱۳۸۵)، بررسی شیوه های مختلف جلب مشارکت مردم در منطقه کوی امام علی اراک در سال ۸۴. مجله علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی اراک، ویژه نامه تحقیقات جمعیتی، ص ۱۶-۷.

Tvevad, A., Farr, J. a., Jendroska, J. and , Szwed, D.(2001). Handbook on participation in Environmental Impact Assesment Procedure in Poland, Minsitry of Environment, UI. Wawelska 52/54, PP: 00-922.

Lohani, B., J. W. Evans, H. Ludwig R. R. Everrit, Richard A. Carpenter, and S. L. Tu. (1997). Environmental Impact Assesment for Developing Countries in Asia. Volume 1-Overview. PP:356.

Magdlino, Toth, Nagy. et al. (1994). Manual on public participation in Environmental Decision Making Current practice and future possibilities in CENTRAL 7 EASTERN Europe- Budapest.

Michael, K. E. (2003). Public participation in environmental decision Making. B. Tech. (Hons) Grad. Dip. Env. Protection (Hons).

اما در هر صورت، ترکیبی از روش ها که بتواند تعداد بیشتری از مخاطبان را تحت پوشش و تحت تاثیر قرار دهد، مناسب تر است. در این راستا از توجه به نقش مهم و مؤثر تسهیل گر در گسترش بینش های توسعه ای و همچنین سرعت بخشیدن به فرایند ارزیابی و گسترش مشارکت مردمی نیز نباید غافل بود.

پیشنهادات

باتوجه به مطالب بیان شده و اهمیت بکارگیری روش های جلب مشارکت مردمی و استفاده از تسهیل گر در فرایندهای ارزیابی، پیشنهادات زیر می توانند مفید واقع شوند:

۱. ایجاد ظرفیت در مردم جهت ارتقای توان آنها برای مشارکت فعال در فرایند ارزیابی اثرات محیط زیستی.
۲. استفاده از تسهیل گران در اجرای ارزیابی مشارکتی محیط زیستی.
۳. تدوین قوانینی مناسب برای حمایت از فرایندهای مشارکتی در ارزیابی.

References

- ویسی، هادی و لیاقتی، هومان (۱۳۸۷)، جایگاه مشارکت مردمی در فرایند ارزیابی اثرات محیط زیستی. نشریه علمی محیط و توسعه، سال اول، شماره ۲.
- ملازاده، نسترن (۱۳۹۰)، روش های جلب مشارکت مردم و بخش خصوصی در آموزش زیست محیطی و ارائه راهکاری